

อุโบสถไม้และการก่อร่างของชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก

The Wooden Ordination Halls and the Emergence of Communities Along the Gulf of Thailand's Upper West Coast

พนิช ตั้งวิชิตฤกษ์^{1*}

Panich Tangwichtirerk

¹ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

Department of Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University

*Corresponding Author

ได้รับบทความ: 16 สิงหาคม 2566

ปรับปรุงแก้ไข: 1 กันยายน 2566

ตอบรับตีพิมพ์: 5 กันยายน 2566

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นผลจากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างช่วงเวลาการเกิดขึ้นของอุโบสถไม้ที่นิยมสร้างขึ้นในชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกในพุทธศตวรรษที่ 24-25 กับพัฒนาการของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีน แม่กลอง และเพชรบุรี โดยพบว่าการสร้างอุโบสถไม้ในท้องถิ่นเหล่านี้ นอกจากจะเป็นการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคในด้านสภาพแวดล้อมที่เป็นที่ราบน้ำท่วมถึงแล้ว ยังเกี่ยวข้องับพัฒนาการของชุมชนในพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย กล่าวคือในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดการสร้างวัดที่มีอุโบสถไม้ขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชนต่าง ๆ ทั้งในกรณีของชุมชนเดิมที่มีการขยายตัวออกไปยังพื้นที่ใกล้เคียง และการก่อตัวของหมู่บ้านใหม่ ๆ ซึ่งการสร้างชุมชนและวัดเหล่านี้ยังสัมพันธ์กับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ การขุดคลองสายต่าง ๆ จากกรุงเทพฯ มายังพื้นที่แถบนี้ และการขยายพื้นที่สำหรับทำเกษตรกรรม ที่สืบเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง รวมถึงการพัฒนาเส้นทาง

คมนาคม เช่น การตัดทางรถไฟไปยังภูมิภาคตะวันตกและภาคใต้ ทั้งนี้ ลักษณะและวิธีการสร้างอุโบสถไม้ ได้แก่ การนำศิลปวัตถุเก่าที่มีอยู่ในท้องถิ่นกลับมาใช้ใหม่ และการนำศิลปวัตถุจากกรุงเทพฯ อย่างพระพุทธรูปโลหะขนาดเล็กและใบเสมาหินแกรนิตขนาดเล็กมาใช้ ยังสอดคล้องกับลักษณะของอุโบสถไม้ที่เป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นสร้างขึ้นอย่างเรียบง่าย ไม่ประดับตกแต่ง และเหมาะสมกับชุมชนขนาดเล็ก ดังนั้นอุโบสถไม้จึงเป็นภาพแทนของการพัฒนาเชิงพื้นที่และการก่อร่างของชุมชนในพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา

คำสำคัญ : อุโบสถไม้, อ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก, สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

Abstract

This article is the result of a study of the relationship between the period of the emergence of wooden ordination halls that is very popular in communities around the western Gulf of Thailand in the 24th-25th century, and the development of communities in the Tha Chin basin, Mae Klong basin, and Phetchaburi basin. The result indicated that the construction of these local wooden ordination halls is the solution to the floodplain environment problems and is related to the development of communities in the area on the west side of the Chao Phraya River. In other words, many temples with wooden ordination halls were built to be the center of various communities, both in the existing communities that have expanded into neighboring areas and the formation of new villages in the wasteland. The establishment of these communities and temples also related to the economic and social development of the area during the Rattanakosin period, such as canalizing canals from Bangkok to

this area, the agricultural expansion due to the Bowring Treaty in the reign of King Rama III, and the development of railway routes to the western and southern. The result also showed the appearance and methods of building different wooden ordination halls in each area as seen in the re-use of local artifacts, and the moved artifacts from Bangkok, such as the miniature metal Buddha image and small granite boundary markers or Sema, in line with the characteristics of the local architectural wood ordination halls that were built simply, not decorated, and are suitable for small communities. The wooden ordination hall represents the spatial development and community formation in the area around the western upper Gulf of Thailand since the late 24th century.

Keywords: The Wooden Ordination Halls, The Upper Western Gulf of Thailand, Vernacular Architecture

บทนำ

อุโบสถไม้ในชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก เป็นงานสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่น ซึ่งเป็นประเภทหนึ่งของรูปแบบสถาปัตยกรรมไทย เป็นงานในท้องถิ่นที่มีความแตกต่างไปจากงานสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีจากส่วนกลาง เนื่องจากออกแบบและสร้างตามความจำเป็นและความเข้าใจของคนในพื้นที่ กล่าวคืออุโบสถไม้เป็นสถาปัตยกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงวัสดุจากเครื่องก่อเป็นไม้ ซึ่งตัวแปรสำคัญคือสภาพแวดล้อมและธรรมชาติในพื้นที่อยู่อาศัย ที่ส่งผลให้มนุษย์ต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนั้น ๆ และนำไปสู่การก่อร่างเป็นรูปแบบทางวัฒนธรรมหรือสถาปัตยกรรมที่มีความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะในแต่ละพื้นที่ และตัวแปรอีกประการหนึ่งคือบริบท

ทางสังคมในขณะนั้น ซึ่งมีผลไม่น้อยต่อการเกิดขึ้นของทั้งรูปแบบและงานประดับตกแต่งอุโบสถไม้ดังกล่าว

ผลจากการศึกษาวิเคราะห์ช่วงเวลาการสร้างวัด รูปแบบทางสถาปัตยกรรม และงานศิลปกรรม ตลอดจนศิลปวัตถุที่พบในอุโบสถไม้ พบว่าส่วนใหญ่กำหนดอายุทั้งการสร้างใหม่และการซ่อมแซมเพิ่มเติมได้ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24-25 สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในเชิงระบบเศรษฐกิจและสังคมไทยในภูมิภาคตะวันตกในระยะเวลาเดียวกัน ถึงแม้การสร้างอุโบสถด้วยไม้จะเป็นการปรับตัวของคนในท้องถิ่นที่พบการสร้างมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายเป็นอย่างน้อย และเรื่อยมาจนถึงในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาในเชิงปริมาณของอุโบสถไม้พบว่าในช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา จำนวนของวัดและอุโบสถไม้ที่สร้างขึ้นในเวลานั้นเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ

ที่ผ่านมา ชุตินา มีแสง (2554) เคยศึกษาเรื่องอุโบสถไม้ในเมืองสมุทรสาคร พบว่าการที่เมืองตั้งอยู่บริเวณปากน้ำท่าจีน ทำให้เป็นพื้นที่สำคัญที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับภูมิภาคตะวันตกเข้าด้วยกัน จึงเกิดการแลกเปลี่ยนทรัพยากรต่าง ๆ ในบริเวณนี้ และรวมถึงวัสดุที่ใช้ในการสร้างอุโบสถไม้ที่พบในเมืองสมุทรสาครด้วย อีกทั้งอุโบสถไม้ของเมืองสมุทรสาครยังน่าจะมีความสัมพันธ์กับอุโบสถไม้ในพื้นที่ข้างเคียง ซึ่งคงได้รับจากเส้นทางน้ำที่เชื่อมถึงกัน

อย่างไรก็ดี ยังไม่เคยมีการศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอุโบสถไม้กับชุมชนที่ตั้งอยู่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกมาก่อน บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อนำเสนอความเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลงในเชิงกายภาพของชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก ที่สัมพันธ์กับลักษณะการสร้างของศาสนสถานพื้นถิ่นในชุมชนดังกล่าว โดยนำมาประกอบกับผลจากการศึกษาวิเคราะห์อายุสมัยของอุโบสถไม้ ตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา

ห้องถิ่นรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง

ลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ ของพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก ปรากฏหลักฐานการตั้งชุมชนมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ในสมัยอยุธยาตอนต้นมีเมืองสำคัญที่ตั้งอยู่ใกล้กับปากแม่น้ำสายใหญ่ทั้งสาม ได้แก่ เมืองท่าจีนหรือเมืองสาครบุรี บริเวณแม่น้ำท่าจีน เมืองแม่กลองหรือเมืองสมุทรสงคราม บริเวณแม่น้ำแม่กลอง และเมืองเพชรบุรี บริเวณแม่น้ำเพชรบุรี เมืองต่าง ๆ เหล่านี้ถือเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มหัวเมืองปากใต้ (ประภัสสร ชูวิเชียร, 2561: 3) ซึ่งหมายถึงเมืองต่าง ๆ ทางตอนใต้และตะวันตกของกรุงศรีอยุธยา มีอาณาบริเวณตอนเหนือสุดบริเวณเมืองนนทบุรี ทางตะวันตกถึงลุ่มแม่น้ำแม่กลองในจังหวัดราชบุรี และทางใต้บริเวณเมืองเพชรบุรี ประกอบไปด้วย 8 เมือง ได้แก่ เมืองนนทบุรี เมืองธนบุรี เมืองนครชัยศรี เมืองสาครบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี และเมืองสมุทรปราการ หัวเมืองเหล่านี้มีความสำคัญทั้งต่อระบบเศรษฐกิจและการเมืองในช่วงนั้น อย่างไรก็ตาม แม้กรุงศรีอยุธยาจะล่มสลายลงไป แต่หัวเมืองต่าง ๆ ดังกล่าวนี้อีกมีพัฒนาการต่อมาจนถึงราชธานีใหม่อย่างกรุงรัตนโกสินทร์ และสืบเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมและเศรษฐกิจครั้งสำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ อาจกำหนดจุดหมายได้ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เมื่อ พ.ศ. 2398 ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพในพื้นที่ลุ่มน้ำทางตะวันตกอย่างมาก กล่าวคือจากสนธิสัญญาดังกล่าวทำให้ประเทศเปลี่ยนนโยบายเศรษฐกิจจากผลิตใช้ภายในประเทศเป็นการผลิตเพื่อส่งออก จึงมีการขุดคลองภาษีเจริญจากคลองบางกอกใหญ่ ใกล้ปากคลองด่าน ตรงลงมาทางตะวันตกออกยังแม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร และการขุดคลองดำเนินสะดวก ซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามกับคลองภาษีเจริญ ตรงมาออกยังแม่น้ำแม่กลองบริเวณบางนกแขวก จังหวัดสมุทรสงคราม นอกจากนี้ ยังรวมถึงการขุดคลองสายย่อย ๆ เช่น คลองประชาชมชื่น (คลองประชาชื่น คลองบางลี่) จากแม่น้ำแม่กลองลงไปเชื่อมกับลุ่มน้ำเพชรบุรีที่แถบบ้านยี่สาร และการขุดคลองลัดยี่สารที่ทำให้การเดินทางออกสู่ทะเลของชาวบ้านยี่สารเป็นไป得更สะดวกขึ้น จากเดิมที่ต้องล่องไปตามคลองยี่สารเก่าเพื่อไป

ออกทะเลที่คลองช่อง ซึ่งการขุดคลองเหล่านี้ไม่เพียงแต่ประโยชน์ในเชิงการคมนาคมเท่านั้น แต่ใช้เพื่อขนส่งผลิตผลต่าง ๆ จากภาคตะวันตกเข้ามาสู่เมืองหลวงได้สะดวกมากขึ้น แต่เดิมผลผลิตจากหัวเมืองแถบนี้โดดเด่นในเรื่องการประมงทั้งที่ทำจันแม่กลอง และบ้านแหลม พืชสวนจากสวนผลไม้ในแถบบางช้าง-อัมพวา และน้ำตาลโตนดจากเพชรบุรี รวมถึงเกลือที่มีการผลิตตามชายฝั่งทะเลตั้งแต่เมืองสมุทรสาครจนถึงเพชรบุรี เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจจึงนำไปสู่การขยายตัวของชุมชนเพื่อบุกเบิกพื้นที่สำหรับทำเกษตรกรรมมากขึ้น เช่น บริเวณท้องที่บ้านแพ้วและกระทุ่มแบนเพื่อทำเกษตรกรรมในกลุ่มน้ำท่าจีน การบุกเบิกพื้นที่กร้างย่านบางหญ้าแพรก ฝั่งตรงข้ามกับเมืองสมุทรสาคร ทางใต้ของคลองสุนัขหอน ซึ่งแต่เดิมเป็นป่าชายเลนใกล้กับชายฝั่งทะเลเพื่อปรับพื้นที่ใช้ทำนาเกลือและทำให้เกิดการขยายชุมชนขึ้นบริเวณนี้ (สิริวรรณ สิริวนิชย์, 2561: 42-43)

เช่นเดียวกับในย่านบ้านแหลม-บางตะบูน ที่ในอดีตมีการตั้งชุมชนในแถบนี้มื่ออย่างเบาบาง โดยหนาแน่นเฉพาะบริเวณปากแม่น้ำที่ใกล้กับทะเลเท่านั้น เนื่องจากใกล้พื้นที่สำหรับประกอบอาชีพประมง ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมในระยะนั้นอย่างนิราศเมืองเพชร ของสุนทรภู่ บรรยายสภาพพื้นที่ในคราวที่ผ่านคู้งตำหนัก บริเวณสามแพรกที่แม่น้ำเพชรบุรีมาสบกับคลองไหลหล้า ถัดลึกเข้ามาจากปากแม่น้ำ และบางหอก็มีสภาพเป็นป่าเช่นกัน กระทั่งเนื้อความในนิราศยี่สาร ของ ก.ศ.ร. กุหลาบ เมื่อ พ.ศ. 2422 จึงเป็นหลักฐานว่ามีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนย่านนี้ที่ตั้งอยู่สองฟากฝั่งของลำคลองในย่านนี้มากขึ้นแล้ว

การโยกย้ายถิ่นฐานของผู้คนมาตั้งเป็นหมู่บ้านมีอยู่ตามลำคลองที่ขุดใหม่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตัวอย่างเช่น คลองดำเนินสะดวก ที่แต่เดิมเป็นป่าจากไม่ค่อยมีผู้อยู่อาศัยภายหลังเกิดการขุดคลองย่อยเชื่อมต่อกันก็ส่งผลให้เกิดการบุกเบิกพื้นที่ทำสวนและตั้งเป็นชุมชนชาวสวน รวมถึงประชาชนจากเมืองราชบุรีก็ย้ายลงมาตั้งบ้านเรือนอยู่ตามริมคลองดำเนินสะดวกด้วย (นฤพนธ์ ตัววิเศษ, 2561: 50-56) ส่วนคลองลัดยี่สารมีการย้ายถิ่นฐานของผู้คนจากบ้านยี่สารไปอาศัยอยู่บริเวณปากน้ำบางตะบูน (ปากแม่น้ำ

เพชรบุรี) (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2555: 185) ขณะเดียวกัน บทบาทของเมืองเพชรบุรีที่กลายเป็นเมืองพักตากอากาศของเจ้านายจากกรุงเทพฯ ทำให้มีการพัฒนาพื้นที่ต่าง ๆ ในเมืองเพชรบุรี ซึ่งย่อมส่งผลต่อความคึกคักของย่านบ้านแหลม-บางตะบูนตามไปด้วย เนื่องจากยังคงสถานะเส้นทางสัญจรจากกรุงเทพฯ เข้าสู่เมืองเพชรบุรี

ประกอบกับการโยกย้ายถิ่นฐานของกลุ่มคนจีนโพ้นทะเลที่อพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในภูมิภาคตะวันตกมากขึ้น ด้วยการเข้ามาบุกเบิกตามพื้นที่รกร้างใกล้ปากแม่น้ำและลำคลองที่ออกสู่ทะเล แล้วจึงถือเอาอาชีพประมง นากุ้ง และนาเกลือเป็นหลัก ดังบันทึกของ คาร์ล บ็อค (Carl Bock) นักธรรมชาติวิทยาชาวเดนมาร์กที่ได้เข้ามาสำรวจดินแดนประเทศสยาม เมื่อ พ.ศ. 2425-2426 และเดินทางยังฝั่งทะเลตะวันตก และกล่าวถึงสภาพของบ้านแหลมไว้ว่า “เป็นตำบลเล็ก ๆ ที่มีชาวจีนเลี้ยงเบ็ด และชาวประมงไทยตั้งบ้านเรือนอยู่กันส่วนมากได้เรียบบ่อย” (คาร์ล บ็อค, 2562: 87) ขณะเดียวกัน มีงานวิจัยของชาวตะวันตกที่กล่าวถึงชาวจีนรอบกรุงเทพฯ ในช่วง พ.ศ. 2423-2453 ว่าเป็นเจ้าของสวนผัก หมาก-พลู และเล้าหมู (นฤพนธ์ ดั้ววิเศษ, 2561: 238) สะท้อนถึงการตั้งถิ่นฐานและบทบาทของชาวจีนในไทยในระยะนั้น ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ ยังมีการตั้งหมู่บ้านของชาติพันธุ์อื่น เช่น ชาวมอญ ที่เข้ามาอาศัยตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น บริเวณรอบป้อมวิเชียรโชฎก ริมแม่น้ำท่าจีน

นอกจากการพัฒนาเส้นทางน้ำเชื่อมโยงระหว่างแม่น้ำเข้าด้วยกันแล้ว ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เส้นทางบกก็เริ่มเกิดโครงการก่อสร้างทางรถไฟขึ้น ได้แก่ สายแม่กลอง โดยมีต้นทางจากสถานีปากคลองสานถึงสถานีมหาชัย และอีกช่วงอยู่ทางฝั่งท่าฉลอม คือสถานีบ้านแหลมถึงสถานีแม่กลอง และสายใต้ โดยผ่านเมืองเพชรบุรี ซึ่งรถไฟสายต่าง ๆ นี้ มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและสภาพชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกด้วยเช่นกัน กล่าวคือในกรณีของเมืองสมุทรสาครและสมุทรสงครามทางรถไฟมุ่งตรงไปยังใจกลางเมือง นำมาซึ่งการพัฒนาในเชิงพื้นที่รอบ ๆ ทางรถไฟด้วย ขณะที่ทางรถไฟ

สายได้มุ่งตรงไปยังเพชรบุรีโดยไม่ผ่านแถบย่านชายฝั่งทะเล ทำให้เส้นทางน้ำลาคลองแถบนี้ใช้เพียงแคคนในพื้นที่เพื่อติดต่อกับชุมชนใกล้เคียงเท่านั้น

อีกปัจจัยหนึ่งที่น่าสนใจคือการจัดตั้งเขตสุขาภิบาลที่ท่าฉลอม จังหวัดสมุทรสาคร ต้นแบบของการปกครองท้องถิ่นของประเทศ นำมาซึ่งความเจริญหลายด้านของเมืองสมุทรสาครและทำให้ความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องถิ่นดีขึ้น (ประภัสสร อินธิเสน, 2523: 11) จึงอาจกล่าวได้ว่าช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 นี้เอง ถือเป็นระยะที่เมืองสมุทรสาครมีการพัฒนาในทุกด้านอย่างต่อเนื่อง มีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่น และเกิดการขยายตัวของชุมชนออกไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำท่าจีนตอนล่างเป็นจำนวนมาก เพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ เช่น การเกษตร การประมง และนาเกลือ (นฤพนธ์ ตัววิเศษ, บรรณาธิการ, 2561: 334)

เห็นได้ว่าในช่วงท้ายของพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา เกิดการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนตะวันตกเป็นอย่างมาก ทั้งในเชิงกายภาพที่มีการขุดคลองเชื่อมต่อกันเป็นโครงข่ายครอบคลุมทั่วภูมิภาค และการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนใหม่ตามลาคลองขุดใหม่และพื้นที่ที่รกร้าง ซึ่งผู้เขียนมองว่าด้วยเหตุนี้ย่อมนำไปสู่การสร้างวัดและอุโบสถเพื่อใช้เป็นศูนย์กลางของชุมชนเหล่านี้ด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างอุโบสถไม้กับชุมชนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25

อุโบสถไม้ในพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก มีหลักฐานว่าสร้างขึ้นในพื้นที่นี้มาก่อนแล้วอย่างน้อยในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์-มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), 2482: 232) แต่จากการศึกษาในเชิงรูปแบบและงานศิลปกรรมที่ประดับตกแต่ง สามารถย้อนเวลาการซ่อมสร้างอุโบสถไม้ได้เพียงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 เท่านั้น และส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 25 โดยภาพรวมมีลักษณะเป็นอาคารไม้เครื่องสับ เหมือนกับเรือนไทยภาคกลาง ส่วนฐานทำเป็นได้ฉนวนโค้ง ซึ่งเกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่มักมีน้ำท่วมตามวงรอบน้ำขึ้น-ลง ส่วนเรือนดีเป็นฝาไม้หลายรูปแบบตามแต่การออกแบบของช่างและฐานะของชุมชน เช่น

ฝาปะกนและฝาเกลี้ยง ส่วนหลังคามีทั้งที่ไม่ลดชั้นใช้โครงสร้างจันทันแบบบ้านเรือนไทย และทำหลังคาลดชั้นเพื่อให้เหมือนกับอุโบสถแบบไทยประเพณี โดยมีรูปแบบอันเป็นเอกลักษณ์ประการหนึ่ง ซึ่งพบอยู่ทั่วไปเป็นจำนวนมาก คือการสร้างอุโบสถไม้ที่มีหลังคาพาไลปีกนกล้อมรอบ ซึ่งองค์ประกอบนี้คงได้แรงบันดาลใจด้านรูปแบบมาจากอาคารเครื่องก่อแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 โดยผ่านการลดรูปจนออกมาเป็นงานพื้นถิ่นแบบเรียบง่าย (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 อุโบสถไม้วัดศิริมงคล จังหวัดสมุทรสาคร
(ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

งานประดับตกแต่งของอุโบสถไม้นิยมตกแต่งที่ส่วนเครื่องบนหลังคา เนื่องจากสามารถออกแบบให้มีการซ้อนชั้นหลังคา การประดับหน้าบัน และเครื่องลายอง อันเป็นการแสดงฐานานุศักดิ์ของอาคารอุโบสถได้ ซึ่งการประดับลวดลายหน้าบันต่าง ๆ ของอุโบสถไม้ก็แสดงถึงอิทธิพลของงานที่เทียบได้กับศิลปะของช่างในกรุงเทพฯ อยู่ไม่น้อย เช่น ลวดลายพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเทียบได้กับหน้าบันวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม ลวดลายพุดตาน-ใบเทศแบบงานช่างหลวงสมัยรัตนโกสินทร์ และลวดลายภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ (ภาพที่ 2) ที่เป็นกระแสในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา (ชุตินา มีแสง, 2554: 73) รวมถึงการประดับเครื่องลายองแบบนกเง่าซึ่งนำรูปแบบมาจากอาคารเครื่องก่อ

สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2551: 92) ซึ่งทั้งหมดพบมากในอุโบสถไม้
ลุ่มน้ำท่าจีนด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 2 อุโบสถวัดสี่แยกราษฎร์บำรุง จังหวัดสมุทรสงคราม หน้าบันทำเป็นเรื่องพุทธประวัติ
(ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

การแผ่ขยายอิทธิพลของงานศิลปกรรมจากเมืองหลวงลงผ่านทางโครงข่าย
เส้นทางน้ำที่เพิ่งขุดขึ้น ซึ่งทำให้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงกับท้องถิ่นมีความสะดวก
มากขึ้นตามไปด้วย เห็นได้จากอิทธิพลด้านศิลปกรรมที่ส่งมายังพื้นที่ใกล้เคียงอย่าง
ลุ่มน้ำท่าจีนเป็นจำนวนมาก ขณะเดียวกันระหว่างท้องถิ่นเองก็มีการติดต่อกันและกัน
ผ่านลำคลองที่ขุดขึ้นด้วย ซึ่งเป็นอีกเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการแลกเปลี่ยนเทคนิคและรูปแบบ
การสร้างอุโบสถไม้ขึ้นในภูมิภาคนี้ ดังจะเห็นได้จากการกระจายตัวของอุโบสถไม้ที่มีทั้ง
รูปแบบคล้ายกัน เช่น การสร้างอุโบสถไม้แบบมีจันทับหรือหลังคาลาดด้านหน้า que เชื่อว่า
เป็นรูปแบบของกลุ่มช่างเพชรบุรี (ภาพที่ 3) เพราะพบการกระจายตัวของอุโบสถไม้
รูปแบบนี้ในแถบบ้านแหลม-บางตะบูนเป็นจำนวนมาก ก็พบการแพร่มายังแถบลุ่มน้ำ
แม่กลองบ้าง บริเวณวัดที่อยู่ชายขอบของเมืองสมุทรสงครามกับเพชรบุรี เช่น วัดสี่แยก
ราษฎร์บำรุง

ภาพที่ 3 อุโบสถไม้แบบมีจันทับ ที่วัดแรก จังหวัดเพชรบุรี
(ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

นอกเหนือจากในเชิงงานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่พบในอุโบสถไม้แล้ว ยังมีประเด็นเรื่องศิลปวัตถุที่พบในอุโบสถไม้ ซึ่งนำไปสู่ข้อสันนิษฐานถึงลักษณะการสร้างอุโบสถไม้ที่เชื่อมโยงกับการเกิดขึ้นของชุมชนนั้น ๆ ด้วยเช่นกัน กล่าวคืออุโบสถไม้หลายหลังมีการนำศิลปวัตถุเก่าที่มีอยู่ในท้องถิ่นกลับมาใช้ใหม่ในอุโบสถไม้ที่เพิ่งสร้างขึ้น เช่น หลวงพ่อปู่ พระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดโกรกกราก (ภาพที่ 4) เป็นพระพุทธรูปหินทราย สมัยอยุธยาตอนต้น แบบอุ้มทอง ตามประวัติกล่าวอย่างชัดเจนว่าอัญเชิญมาจากวัดช่องสะแก (ร้าง) ริมแม่น้ำท่าจีน (ประภัสสร ชูวิเชียร, 2561: 74) ขณะที่อุโบสถไม้น่าจะเป็นศูนย์กลางของชุมชนชาวจีนบ้านโกรกกราก ที่ปรากฏเป็นตลาดขนาดใหญ่และหมู่บ้านชาวจีนในสมัยรัชกาลที่ 5 (สถาบันดำรงราชานุภาพ, 2555: 202) ส่วนอุโบสถวัดบางหญ้าแพรก พระประธานด้านในก็เป็นพระพุทธรูปหินทรายเช่นกัน ซึ่งก็คงนำมาจากในพื้นที่ เพราะบริเวณบ้านบางหญ้าแพรกนั้นก็เป็นที่ถูกบุกเบิกใหม่ในภายหลัง ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น หรือกรณีของอุโบสถวัดศิริมงคล ซึ่งตั้งอยู่ริมคลองลัดบางปลา (แม่น้ำท่าจีน) ก็เป็นอุโบสถไม้ที่นำเอาใบเสมาหินทรายแดง (ภาพที่ 5) ที่นิยม

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย-ต้นรัตนโกสินทร์กลับมาใช้ด้วยเช่นกัน เนื่องจากประวัติวัดชี้ให้เห็นว่าวัดเพิ่งสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 25

เหล่านี้จึงช่วยอธิบายลักษณะการเกิดขึ้นของชุมชนต่าง ๆ และการสร้างศาสนสถานประจำชุมชน โดยเฉพาะในกลุ่มน้ำท่าจินที่มีการตั้งถิ่นฐานมาก่อนหน้านั้นแล้ว ดังที่พบหลักฐานเป็นโบราณวัตถุต่าง ๆ ซึ่งสันนิษฐานว่าการนำศิลปวัตถุเก่ามาใช้ใหม่ในอุโบสถไม้อาจเป็นความสะดวกในการสถาปนาวัดใหม่ขึ้นในชุมชนที่ไม่ได้มีทรัพยากรจำนวนมากก็ได้

ภาพที่ 4 หลวงพ่อปูในอุโบสถไม้วัดโกรกราก จังหวัดสมุทรสาคร
(ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

ภาพที่ 5 ไบเสมาหินทรายแดง ปักรอบอุโบสถไม้วัดศิริมงคล จังหวัดสมุทรสาคร
(ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

ขณะเดียวกันก็พบอุโบสถไม้อีกจำนวนไม่น้อยที่มีศิลปวัตถุช่วยบ่งบอกว่าอุโบสถไม้เหล่านี้สร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ได้แก่ ไบเสมาหินแกรนิตขนาดเล็กทำเป็นลายดอกไม้ตรงกลาง และไบเสมาที่มีตราธรรมจักรตรงกลาง คู่กับการพบพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์แบบบ้านช่างหล่อ ฝีมือช่างย่านบางกอกน้อย และพระพุทธรูปอิทธิพลล้านนา-สุโขทัย (พระพุทธรูปบูชาแบบรัชกาล) เป็นประธานอยู่ร่วมด้วย ซึ่งวัตถุต่าง ๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่ควรเป็นสิ่งที่นำมาตั้งแต่เริ่มสร้างอุโบสถไม้ เนื่องจากการสถาปนาอุโบสถจำเป็นต้องมีการผูกพัทธสีมาและมีการประดิษฐานพระพุทธรูปประธาน หรือในบางกรณีหากเป็นการนำมาประดิษฐานใหม่ในภายหลัง ก็ย่อมสะท้อนประวัติการซ่อมสร้างอุโบสถไม้หลังนั้น ๆ ได้อยู่ในช่วงเดียวกันอายุสมัยของวัดด้วยเช่นกัน

ตัวอย่างของอุโบสถไม้ที่พบศิลปวัตถุมีอายุสมัยเดียวกัน เช่น อุโบสถวัดบางพลีวัดโพธิ์แจ้ง จังหวัดสมุทรสาคร อุโบสถวัดบางจะเกร็ง วัดดองกรณ์ จังหวัดสมุทรสงคราม และอุโบสถวัดแรก จังหวัดเพชรบุรี ฯลฯ ซึ่งอายุของวัดและอุโบสถไม้เหล่านี้ก็สอดคล้องกับประวัติของชุมชนรอบวัดที่ขยายตัวขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันด้วย ถือเป็นลักษณะของ

การสถาปนาอุโบสถไม้อีกรูปแบบหนึ่ง ที่เกิดขึ้นเพื่อใช้สำหรับเป็นศูนย์กลางของชุมชนใหม่ ผ่านการใช้ศาสนวัตถุแวดล้อมที่มีอายุร่วมสมัย

ภาพที่ 6 พระพุทธรูปประธาน งานบ้านช่างหล่อ ในอุโบสถไม้วัดบางจะเกร็ง
จังหวัดสมุทรสงคราม (ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

ภาพที่ 7 โบสถ์หินแกรนิต มีลายดอกไม้ตรงกลาง ปักรอบอุโบสถไม้วัดบางจะเกร็ง
จังหวัดสมุทรสงคราม (ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

สรุป

การเกิดขึ้นของอุโบสถไม้ในชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกสอดคล้องกับการพัฒนาประเทศในขณะนั้น ไม่ว่าจะเป็นการขุดลำคลองสายเก่าและใหม่เพื่อเชื่อมระหว่างแม่น้ำสายหลักไปสู่แม่น้ำเจ้าพระยา สำหรับใช้เป็นเส้นทางขนส่งสินค้าทางการเกษตรเข้าสู่เมืองหลวง การบุกเบิกพื้นที่ที่รกร้างเพื่อพัฒนาเป็นพื้นที่สำหรับทำเกษตรกรรม รวมถึงการตัดทางรถไฟไปยังภูมิภาคตะวันตกและภาคใต้ ซึ่งล้วนแต่ส่งผลให้เกิดการขยายชุมชนและนำไปสู่การสร้างอุโบสถโดยใช้ไม้เป็นวัสดุ อันเหมาะสมแก่สภาพแวดล้อมและทรัพยากรในพื้นที่ สร้างขึ้นอย่างเรียบง่ายแบบงานพื้นถิ่น อีกทั้งเพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชน

การพัฒนาประเทศไทยในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ย่อมมีส่วนสำคัญต่อการสร้างอุโบสถไม้เพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชนซึ่งมีทั้งชุมชนเดิมและชุมชนใหม่ปะปนกันไม่มากนักน้อย โดยในกรณีการขยายตัวของชุมชนเดิมนั้น การเปลี่ยนแปลงของสังคมและเศรษฐกิจย่อมส่งผลให้มีกำลังคนและทรัพยากรมากขึ้น จึงสืบเนื่องการซ่อม ขยาย และสร้างอุโบสถด้วยไม้ดังที่เคยมีมาก่อนหน้าแล้ว

ขณะที่อุโบสถไม้ส่วนใหญ่ที่พบในการศึกษาสร้างขึ้นมากับวัดที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 และเมื่อตรวจสอบประวัติชุมชนก็สอดคล้องกับการสถาปนาวัดเพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่เพิ่งตั้งใหม่หรือชุมชนที่เพิ่มขยายออกมา ซึ่งผู้เขียนมีความเห็นว่า การที่ชุมชนเหล่านี้มีทรัพยากรและกำลังคนอย่างจำกัดเนื่องจากเพิ่งขยายขยายมาบุกเบิกพื้นที่ใหม่ เหตุนี้ย่อมส่งผลต่อการก่อสร้างอุโบสถไม้ที่มีขนาดเล็กและเรียบง่ายเพียงพอต่อการใช้งานเพื่อสังฆกรรมในหมู่สงฆ์ อีกทั้งการที่มักนำศาสนวัตถุอื่น ๆ ที่พบในพื้นที่มาใช้ในอุโบสถที่เพิ่งสร้าง ส่วนหนึ่งคงเพื่อประหยัดทุนทรัพย์ด้วย

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าข้อมูลต่าง ๆ นี้ช่วยเติมเต็มภาพของประวัติศาสตร์การขยายตัวของชุมชนในท้องถิ่นรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 ในแง่ของการสร้างศาสนสถานประจำชุมชนในยุคแรกเริ่มของท้องถิ่นได้อย่างน่าสนใจ

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ที่ได้รับการสนับสนุนทุนอุดหนุนการวิจัยและนวัตกรรมทุนวิจัยมหาบัณฑิต วช. ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ จากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2565

เอกสารอ้างอิง

- คาร์ล บ็อค. (2562). *ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง*. ศรีปัญญา.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ชำ บุนนาค). (2482). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2*. กรมศิลปากร.
- ชุติมา มีแสง. (2554). *อุบาสกไม้ เมืองสมุทรสาคร: สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน* [การศึกษาค้นคว้าเฉพาะบุคคลหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ และบรรณธิการ. (2561). *สารบุรีจากวิถีชาวบ้าน: การเปลี่ยนผ่านวิถีชีวิตท้องถิ่นในลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร*. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ประภัสสร อินธิเสน. (2523). *บทบาทของสุขาภิบาลที่มีต่อการปกครองตนเองในท้องถิ่นระหว่างปี พ.ศ. 2441-2476* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ประภัสสร ชูเขียว. (2561). *อยุธยาในย่านกรุงเทพฯ ศิลปกรรมที่สัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง พิมพ์ครั้งที่ 2*. มติชน.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2551). *งานช่าง สมัยพระนั่งเกล้าฯ*. มติชน.
- สถาบันดำรงราชานุภาพ. (2555). *การเสด็จตรวจราชการหัวเมือง ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ*. สถาบันดำรงราชานุภาพ.

สิริวรรณ สิริวนิชย์. (2561). การศึกษาสำรวจสถานภาพทางความรู้ทางประวัติศาสตร์

ท้องถิ่น : ชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร [รายงานการวิจัยสาขาวิชา

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คณะโบราณคดี]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2555). การเสด็จตรวจราชการ

หัวเมือง ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.

สถาบันดำรงราชานุภาพ.

Author

Mr. Panich Tangwichitrek

Faculty of Archaeology, Silpakorn University

31 Na Phra Lan Road, Grand Palace Sub-district,

Phra Nakhon District, Bangkok 10200

Tel: 09-7265-3747 Email: mingpanich@gmail.com